

A Magyarország és Kuba közötti műszaki- és tudományos együttműködés alakulása a TESCO iratok tükrében, 1960-1980

A nemzetközi műszaki és tudományos kapcsolatok bővítésére létrehozott Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda (TESCO) 1962-ben kezdte meg működését.¹ A vállalat koordinálta, ahogyan azt a neve is hordozza, a műszaki-tudományos együttműködést és ezen belül a szellemi tőke áramlását a fejlődő és a szocialista országokkal egyaránt. A szocialista országok relációjában a műszaki-tudományos együttműködés elsősorban szakértők hosszabb idejű betanítását, termelési folyamatok megismertetését, közös kutatási munkák megosztását jelentették.² A fejlődő országok esetében az együttműködés inkább egyfajta segítségnyújtás volt, mivel „a fejlődő országok kivétel nélkül nyomasztó szakember-hiányban szenvednek”.³ A harmadik világ országainak megsegítése a szaktanácsadók kiküldésében, a szakértők magyarországi képzésében és az egyes ágazatokban jelentkező problémák megoldási javaslataiban nyilvánult meg.

Az Iroda tevékenysége az 1970-es évekre bővült és átalakult. Székács Imre, a TESCO vezérigazgatója a főbb tevékenységi köröket „hatósági és titkársági”, valamint „vállalati és kereskedelmi” kategóriákra osztotta 1972-es beszámolójában. Az előbbi a műszaki-tudományos együttműködés megállapodásainak előkészítését foglalta magába beleértve a magyar és külföldi igények figyelembevételét és azok összeegyeztethetőségét. Az utóbbiba „a tanulmányutak megszervezése, szakértők, szaktanácsadók kiküldése és fogadása, dokumentációk, szabadalmak, műszaki újdonságok adás-vétele” tartozott.⁴ Az Iroda 1961-től szervezte és bonyolította le az ösztöndíjasok fogadását,⁵ és 1966-tól foglalkozott szervezetten a külföldre kikerülő szakértőkkel.⁶ A dolgozatban a TESCO sokrétű feladatköréből kettő, a szakértők kiküldése és ösztöndíjasok fogadása kerül megvilágításba a fejlődő országok és ezen belül is Kuba vonatkozásában.

A kutatás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának a TESCO vállalat tevékenységéhez és működéséhez kapcsolódó iratainak összességére épülő alapkutatás. Ezen

¹ *Népszava*, 1966. január 9. 4.

² *Külkereskedelem*, 1965. december 355-356. 3 kérdés – 3 felelet. Interjú Galambos Andrással, a TESCO Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda vezetőjével.

³ Uo. 356.

⁴ *Újítók Lapja*, 1972. Székács Imre: TESCO — a műszaki fejlesztés szolgálatában

⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19.d. 003/5/1971. A TESCO jelentése az 1970. évi kulturális és tudományos kapcsolatokról, 1971. február 27.

⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

belüli is kiemelt helyet foglalnak el az Iroda Kubára vonatkozó dokumentumai. A legfontosabbak a teljesség igénye nélkül a TESCO tevékenységéről szóló, a Külügyminisztériumnak éves szinten küldött összefoglaló jelentések, az Iroda magyar-kubai kulturális együttműködési munkatervről szóló, szakértőkiküldéshez és az ösztöndíjasok fogadásához kapcsolódó javaslatai. Az említetteken túl áttekintésre kerültek a Külügyminisztérium Kubára vonatkozó anyagai között őrzött, TESCO-hoz és a műszaki-tudományos együttműködésekhez tartozó egyéb iratok.

A levéltári kutatás eredményeinek árnyalását és konkretizálását segítették a korabeli sajtó egyes orgánumai. A Magyarországra érkező ösztöndíjasok, illetve a Kubába kiutazó magyar hallgatók tapasztalatairól olyan egyetemi lapok számoltak be, mint az Orvosi Hetilap, Magyar Állatorvosok Lapja, Egyetemi Lapok - Az Eötvös Loránd Tudományegyetem lapja. A Kubában tevékenykedő magyar szakértők munkájának eredményességéről és a két ország közötti együttműködésekről a korszak fontosabb politikai napilapjai, a Népszabadság, a Magyar Nemzet és a Népszava nyújtott bővebb információt.

Fontos megjegyezni, hogy a szakértők kiküldése és ösztöndíjasok fogadása nem kizárólag a TESCO hatáskörébe tartozott. A hazánkba érkező ösztöndíjasok képzésével közösen foglalkozott a TESCO mellett a Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI), a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium.⁷ A szakértők kiküldését a Művelődésügyi Minisztérium, a Munkaügyi Minisztérium, az Egészségügyi Minisztérium, a KKI, a Magyar Testnevelési Sportszövetség, a Magyar Tudományos Akadémia, a Koncert Iroda és a TESCO intézte.⁸

A leírtak tükrében kiemelendő, hogy az említett iratanyag áttekintése nem tárja fel a magyar szakértők kubai kiküldésének és az ösztöndíjasok fogadásának minden aspektusát, mégis kellően tág képet nyújt a dolgozat két központi kérdésének körüljárásához. Egyrésről, hogy milyen okok és esetleges érdekek húzódtak meg a magyar oldalról a Kubával kötött műszaki és tudományos együttműködés létesítése mögött. Valamint, hogy háttérbe szorította-e a magyar fél érdekeit a szocialista szolidaritás és segítségnyújtás elve a Kubával való műszaki-tudományos kapcsolatok létesítésekor.

⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 0010/1971. Ösztöndíjasokkal kapcsolatos tapasztalat, 1971. március 8.

⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

A műszaki tudományos együttműködések kötése és a fejlődő országok gazdaságának fellendítését célzó szellemi export nem a magyar külpolitika és kapcsolatépítés sajátos útja volt. A szakértők küldése, ösztöndíjasok fogadása kiemelt jelentőséggel bírt a tőkés és a szocialista országok mindegyikében, így a kérdéskör vizsgálatához és feltárásához elengedhetetlen a nemzetközi kontextus áttekintése, fokozott hangsúlyt fektetve a hidegháború két főszereplőjének, az Amerikai Egyesült Államoknak és a Szovjetunióknak a harmadik világ színpadán folytatott tevékenységére. Ebben a színdarabban váltak mellékszereplővé szovjet nyomásra a keleti blokk országai és benne Magyarország, a szocialista szolidaritás és segítségnyújtás jegyében.

Verseny a harmadik világért, szocialista szolidaritás és segítségnyújtás

Az 1960-as évek hidegháborús légkörében a két szuperhatalom figyelme az egykori gyarmati területek felé fordult, ahol még kérdéses volt, hogy hol húzódik az amerikai és szovjet érdekszféra határa. Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió nagyhatalmi versengése felerősödött a harmadik világ országaiban, ahol egyre több „helyettesítő háborúra” került sor.⁹ A Szovjetunió a hrucsovi „békés egymás mellett élés” jegyében a Nyugattal folytatott katonai és fegyverkezési szembenállást igyekezett a társadalmi és gazdasági modellek terjesztésének versengésévé formálni, és a csatában a szovjet gazdasági modell kapitalizmussal szembeni, harmadik világbéli térnyerésével felülkerekedni.¹⁰

A két szuperhatalom a kapitalizmus és szocializmus gazdasági modelljének terjesztésével, és ezzel párhuzamosan a fejlődő országok gazdaságának fellendítését célzó segélyekkel igyekezett befolyást gyakorolni és hatalmába keríteni a gyarmati sorból felszabadult országokat. A TESCO egy, a kiküldött szakértőkről szóló 1968-as tájékoztatóban rögzítette: *„A harmadik világért folyó verseny egyik igen jelentős és sajátos területe a fejlett országok részéről a fejlődő országoknak nyújtott „műszaki segítség” /Technical Assistance/.”*¹¹ Az Amerikai Egyesült Államok a segélyek mellett fejlesztési tervekkel és műszaki segítségekkel igyekezett felkarolni a hagyományos társadalmak modern útra térését,¹² míg a Szovjetunió a gazdasági támogatáson túl katonai segélyekkel, a szocializmus terjesztésével, a helyi

⁹ Fischer 234.

¹⁰ Vanni 61.

¹¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

¹² Michael E. Latham 262.

kommunista pártokra támaszkodva kívánta szorosabbra fűzni a kapcsolatot a harmadik világgal.¹³

A Közel-Kelet országainak egy része a gyarmatosítás miatt gyanakvó volt a nyugati országokkal, ami a Szovjetunió irányába mozdította a felszabadult államok vezetését. Ennek ellenére az arab kormányok nem kívánták átvenni a szocialista modellt.¹⁴ A függetlenné váló országok egy része igyekezett a két szuperhatalom harmadik világbeli vetélkedéséből származó lehetőségeket minél jobban kiaknázni. Például Algéria, Egyiptom és India is fogadott el anyagi támogatást és műszaki segítségnyújtást mindkét szuperhatalomtól. Latin-Amerikában Kuba, Costa Rica és Mexikó is képes volt úgy alkalmazkodni a térség számára alapvetően kedvezőtlen, katonai intervenciókkal átszótt, kétpólusú konfliktusához, hogy abból némi előnye származzon.¹⁵

A fejlődő országoknak nyújtandó segélyek folyósításában a moszkvai utasítást követve szerepet vállaltak a szovjet tömb országai is, így Magyarország is. Az önálló külpolitikával nem rendelkező, szovjet érdekszférába tartozó kelet-közép európai országok¹⁶ segítségnyújtása több csatornán keresztül történt. Ennek egyik jellemző típusa volt a világpiaci áraknál alacsonyabb árucsereforgalom biztosítása, valamint a technológiai és műszaki fejlődést szolgáló ipari berendezések és gépek szállítása.¹⁷

A volt gyarmati országokkal kötött ilyen jellegű kereskedelmi kapcsolatok exportlehetőséget teremtettek a szovjet tömb országainak, így a világpiacon a nyugati termékkel szemben versenyképtelen szocialista tervgazdálkodás ipari termékei és berendezései a fejlődő országokban eladhatóvá váltak.¹⁸ 1980-ra a Közel-Kelet országai adták a magyar iparcikkek és berendezések egyik legnagyobb szovjet tömbön kívüli piacát, ezzel Magyarország fontos kereskedelmi partnerévé váltak. Ugyanakkor ez a szerep jelentőségét tekintve nem volt összehasonlítható az európai régió magyar kereskedelemben betöltött pozíciójával.¹⁹ Az anyagi és gazdasági nehézségekkel küzdő Közel-Kelet az importált termékekért, berendezésekért cserébe valuta helyett elsősorban mezőgazdasági termékekkel, nyersanyagokkal tudott fizetni,

¹³ Uo. 265.

¹⁴ Muehlenbeck-Telepneva 290.

¹⁵ Vanni 7.

¹⁶ Békés, 95.

¹⁷ Mayer 18-20.

¹⁸ Muehlenbeck-Telepneva 284.

¹⁹ U.o. 289.

ami nem mindig volt elegendő. Az 1960-as évektől kezdve a szovjet tömb országainak hitelfolyósítása a közel-keleti kereskedelmi partnerek részére bevett szokássá vált.²⁰

Az áruhitelek mellett a szovjet tömb országai gyárépítésre szánt kölcsönökkel is támogatták a harmadik világ országait, melyek visszafizetése az újonnan létrehozott ipari komplexumokból kikerült termékekkel történt.²¹ Szintén a támogatás részét képezte, hogy a segítséget igénybe vevő országok olyan termékkel is fizethettek, melyek értéke igen alacsony volt a világpiacon.²²

A segítségnyújtás egy sajátos formája volt a humán tőke fejlesztése, mivel a harmadik világ országaiban alapvető problémát jelentett a szakképzett munkaerő hiánya. Ez magába foglalta a tudományos–technológiai transzferen túl a *know-how*-t, a szellemi exportot, a munkaerő szakképzését és oktatását.²³ Például a Szovjetunió több szakmai oktatást elősegítő intézményt hozott létre Afganisztánban, és sok afgán szakember kapott képzést szovjet egyetemeken, gyárakban és farmokon.²⁴

Magyarország számára a harmadik világgal kibontakozó kapcsolatok egyik meghatározó eleme a szellemi export és a humán erőforrás exportja volt.²⁵ A posztkoloniális térség országaival kötött műszaki-tudományos és kulturális együttműködések, és ezeken belül főként a szakképzés lebonyolítása, preferált helyet foglalt el a segítségnyújtás különböző formáinak sorában, mivel Magyarország „*mint közepesen fejlett, sűrűn lakott kis ország relatíve csekély erőforrásokat képes erre a célra fordítani.*”²⁶ A fejlődő országokkal kialakított kapcsolatokban a kereskedelem és árucsereforgalom mértéke jóval szerényebb volt, mint a műszaki-tudományos segítségnyújtás és a szakértők képzése.²⁷ A TESCO fejlődő országokkal folytatott műszaki tudományos tevékenységéről készült 1970-es összefoglalóból kiderül, hogy az Iroda igyekszik minél több volt gyarmati országból szakképzésre fogadni ösztöndíjasokat. 1970-ben 47 országból érkeztek tanulók, legnagyobb létszámban az Egyesült Arab Köztársaságból és Algériából.²⁸

²⁰ Muehlenbeck-Telepneva 284.

²¹ Robinson-Dixon 607.

²² U.o. 607.

²³ Baranyi 85.

²⁴ Robinson-Dixon 621.

²⁵ Baranyi 82.

²⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15.d. 009/1967, A fejlődő országok állampolgárainak magyarországi felsőfokú képzése, 1967. január 18.

²⁷ Uo.

²⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19.d. 003/5/1971. a TESCO jelentése az 1970. évi kulturális és tudományos kapcsolatokról, 1971. február 27.

A Szovjetunió és a szocialista országok támogatása a Kubai gazdaság megsegítésére

A hidegháborús légkörben a Szovjetunió számára a fejlődő országok között kiemelt jelentőséggel bírt az Egyesült Államok közelében fekvő Kuba. Kedvező geopolitikai helyzete miatt Moszkva igyekezett minél rövidebb idő alatt szorosabbra fűzni viszonyát az Egyesült Államoktól egyre inkább távolodó, a forradalom útjára lépő szigetországgal.²⁹ Miután amerikai közbenjárásra nem érkeztek meg az angliai fegyverszállítmányok Kubába, az a szocialista országoktól, elsősorban Csehszlovákiától és a Szovjetuniótól kért, és kapott is fegyvereket 1960-tól kezdve.³⁰ A szovjet-kubai diplomácia kapcsolatok májusi felvételét követően megkezdődött a katonai támogatáson túl a gazdasági segélyek folyósítása. Ezek elfogadásával a szigetország fokozatosan a szovjet befolyási övezet részévé vált.³¹

Bár az 1962-es kubai rakétaválságot követően a politikai viszony mélypontra jutott Moszkva és a kubai vezető, Fidel Castro között, a gazdasági segítségnyújtás mégsem szűnt meg.³² A Szovjetunió számára a nyugati féltekén lévő egyetlen szövetséges megtartása a költségek ellenére létfontosságú volt, így jóval nagyobb, átfogóbb és hosszabb távú gazdasági támogatást nyújtott Kubának, mint bármelyik másik fejlődő országnak.³³ 1968-tól kezdve a két ország viszonyában pozitív fordulat következett be, szinte minden fronton közelítettek az álláspontok, kiemelt figyelmet fordítva a kubai gazdaság tervezésére és irányítására, valamint a harmadik világ országaival kialakítandó kapcsolatok irányvonalára.³⁴ Kuba 1972-es KGST-be való felvételével belekerült a szovjet tömb országainak gazdasági együttműködésébe.

Az egyre szorosabbra fűződő kapcsolatok, még tetemesebb gazdasági támogatást jelentettek a szigetországnak, ugyanakkor az így kialakult helyzet az eddiginél nagyobb politikai és gazdasági befolyás lehetőségét rejtette magában Moszkva számára.³⁵ A gazdaságilag kiszolgáltatott helyzetben lévő Kubának már a kapcsolatok felvételétől kezdve elengedhetetlen volt a szovjet támogatás, aminek köszönhetően az 1960-as évek elején megmenekült a gazdasága az összeomlástól.³⁶ Kuba a földrajzi adottságok szempontjából igen nehéz helyzetben volt, ami kihatott a gazdasági teljesítőképességére is. A terület igen szegény

²⁹ Horváth 2018, 61.

³⁰ Horváth 2020, 18.

³¹ Glejjeses 329.

³² Blasier 122.; Samson 95.

³³ Blasier 123.

³⁴ Uo. 111.

³⁵ Uo. 112.

³⁶ Blasier 121.

volt természetes erőforrásokban, olajjal nem, ásványkincsekkel pedig alig rendelkezett. Ugyanakkor a jelentősebb exporttermékei mint a cukor, nikkel, hal vagy a gyümölcsök, nem voltak elegendőek a nagy értékű importszükségletek ellensúlyozására.³⁷

A szigetországnak nyújtott segély egy jelentős részét képezte az egyenlőtlen árucsereforgalomból származó kubai deficit elnyelése.³⁸ A cukortermesztés monokultúrája a termelés fokozását követően, a támogatott cukorárak ellenére sem tudta fedezni az importkiadásokat. A deficit kiegyenlítésre évről évre egyre több hitelt folyósított Moszkva a szigetországnak. 1960-tól 1989-ig a Szovjetunió 13 milliárd dollárt hitelezett.³⁹ A CIA a kubai gazdaságról készített 1980-as beszámolójában 13,6 milliárd dollárra becsülte a fizetés kiegyenlítésére fordított segélyösszeget 1960-tól 1978-ig.⁴⁰ 1972-re az állandósuló deficit olyan méreteket öltött, hogy a kamat visszafizetését a Moszkvai vezetés 1986-ra halasztotta el, bár a szovjet közgazdászok tudták, hogy a szigetország képtelen lépést tartani a már így is felhalmozódott adósság visszafizetésével.⁴¹

Az exportcikkék értékének ellentételezésére a keleti blokk országai is nyújtottak általában hosszú lejáratú, alacsony kamatozású hiteleket. 1974-re az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának előterjesztése szerint Kuba magyar adóssága 14 és fél millió dollárra rúgott, aminek kiegyenlítésekor a magyar fél tekintettel volt a nehéz gazdasági helyzetre és engedményeket tett.⁴² Ugyanakkor a Külkereskedelmi Minisztérium TESCO-nak küldött 1969 szeptemberi körleveléből kiderül, hogy „egyensúlyi problémák” miatt a kubai fél további kívánságait el kell utasítani,⁴³ vagyis Magyarország a kubai adósság mértéke miatt nem óhajt további hiteleket folyósítani.

A támogatott exportárákon és a kamatok visszafizetésének elengedésén túl a kubai gazdaság fellendítésének fontos formája volt, csakúgy, mint a harmadik világ több országának esetében, a technikai és műszaki segítségnyújtás. A műszaki-technikai támogatás jegyében jelentős beruházásokra került sor az ipar különböző területein. Szovjet segítséggel jöttek létre olajkutató állomások és olajfinomítók, hőelektromos erőművek, Moszkva növelte a kohászat

³⁷ Blasier 121.

³⁸ Uo. 127.

³⁹ Samson 101.

⁴⁰ CIA-RDP08S01350R000200390002-2

⁴¹ Blasier 124.

⁴² MNL-OL-M-KS 288. f. 5/640. ö. e. 69. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. július 2-án megtartott üléséről.

⁴³ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/69. Magyar-kubai kulturális egyezmény, 1969. október 23.

területén az acél- és nikkeltermelést.⁴⁴ A Szovjetunió nagy szerepet vállalt a cukortermelés gépesítésében ültető, szüretelő és őrő berendezések szállításával. A szovjet tudósokkal való együttműködésnek köszönhetően új, alkalmazkodóbb cukornádfajta került kifejlesztésre.⁴⁵ A szuperhatalom igyekezett fellendíteni a halászatot, új hajók biztosításával és a havannai kikötőben egy halásztámaszpont létrehozásával kikötési, hűtési, tárolási és javítási lehetőségekkel kiegészítve.⁴⁶

A szocialista országok saját gazdaságuk profiljához és kapacitásához mérten vettek részt a beruházásokban és műszaki-tudományos támogatásban. 1988-ra a szigetország legfontosabb kereskedelmi partnere a Szovjetunió után az NDK volt, ezt követte a sorban Csehszlovákia, Bulgária, Románia, Magyarország és végül Lengyelország.⁴⁷ Az NDK cementgyártás, vegyszerszállítás, textilipar és nyomtatási berendezések, Csehszlovákia elektromosáram termelés és nikkelfeldolgozás, Bulgária zöldség- és gyümölcstermesztéshez szükséges eszközök, Románia olajfűró berendezések, Magyarország Ikarus buszok, telekommunikációs eszközök és az üveggyártás terén nyújtott leginkább segítséget Kubának.⁴⁸ A keleti blokk országainak a kubai gazdaság fejlesztését szolgáló tevékenységének jó példája volt a Nuevitas-ban létrehozott ipari központ felállítása. Itt Csehszlovákia erőművekkel, a Szovjetunió mezőgazdasági gépgyárral és műtrágyagyárral, az NDK cementgyárral járult hozzá az ipari komplexum létrejöttéhez.⁴⁹

Az ipari beruházások mellett Kuba „gazdasági stabilitását” és „szocialista fejlődését” a szocialista országok szakértők kiküldésével és ösztöndíjasok képzésével igyekeztek elősegíteni.⁵⁰ Az ezzel kapcsolatos pénzügyi és egyéb megállapodások megkötésére kubai kérésre bilaterális szerződések alapján kerül sor.⁵¹ A dolgozat következő része a szocialista tömb országaink egészéről a fókusz Magyarországra helyezi át, arra keresve a választ, hogy hogyan alakult a szakértők kiküldésének és ösztöndíjasok fogadásának helyzete hazánk és Kuba között az 1960-as és 1970-es években.

⁴⁴ Perez-Lopez 99.

⁴⁵ Blasier 124.

⁴⁶ Uo. 125.

⁴⁷ Perez-Lopez 90.

⁴⁸ Uo. 99.

⁴⁹ Filmhíradó, mfh-1974-18-07.

⁵⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁵¹ Uo.

Magyarország műszaki-tudományos segítségnyújtása Kubának

Magyarország és Kuba között 1960-ban került sor először Műszaki-Tudományos Együttműködési Megállapodás megkötésére, ami egészen 1966-ig, a kubaiak által kezdeményezett új megállapodás tető alá hozásáig volt érvényben.⁵² Az 1960-as egyezmény rögzítette a magyar szakemberek kubai tevékenységét, és lehetővé tette a kubai fiatalok szakmai továbbkésztését Magyarországon.⁵³ A hat évvel későbbi megállapodás az akkor már meglévő két tevékenységi körön túl együttműködési munkatervet kidolgozását, műszaki dokumentációk és kiadványok cseréjét, valamint gyárak és kutatóintézetek kölcsönös látogatását határozta meg.⁵⁴

Ezt követően a felek 1969-ben a műszaki-tudományos együttműködés szélesítése és elmélyítése céljából újabb megállapodást írtak alá, ami előírta a komplett berendezések szállítását, árucseréforgalom szélesebb körű lebonyolítását és a kubai ipar fejlesztését célzó együttműködéseket. A megállapodás részeként került sor 1969-ben a Magyar-Kubai Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési (GMTE) Bizottság létrehozására. Innentől kezdve ez a vegyes bizottság irányította a külkereskedelmet, a műszaki-tudományos együttműködést, és fontos szerepet játszott a diplomáciai kapcsolatok alakításában is.⁵⁵ A Bizottságon belül a műszaki-tudományos kérdésekkel foglalkozó munkatervet a Műszaki-Tudományos Együttműködési Albizottság évenkénti ülészakán dolgozza ki.⁵⁶ Az Albizottság tagja, majd 1977-től elnöke Székács Imre a TESCO vezérigazgatója volt.⁵⁷

A műszaki-tudományos együttműködés keretében került sor a szellemi tőke exportjára szakértők kiküldésével és ösztöndíjasok fogadásával. Kuba esetén különösen égető probléma volt a kellő mennyiségű szakember biztosítása, mivel a forradalmat követő években a szakemberek egy jó része elhagyta az országot. Az utánpótlás kinevelése ugyan folyamatban volt, de sok időt vett igénybe. A szovjet tömbbel kötött műszaki-tudományos együttműködések lehetővé tették, hogy a szigetország a szocialista országokból hívott szakértőkkel enyhítse a

⁵² MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966 76. d. 2-001/23/1966, Aguilera kubai iparügyi miniszterhelyettes meghívása, 1966. március 14.

⁵³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965 74. d. 002104/1/1965. Kubai országismereti összefoglaló, 1965. november 30.

⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966 76. d. 2-001/99/1966, Magyar-kubai MTE megállapodás jóváhagyása

⁵⁵ Udvardi 76.

⁵⁶ MNL OL XIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/27/1971, Válaszlevél a magyar-kubai kulturális munkaterv-tervezetre 1971. október 20.

⁵⁷ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977 80. d. 001157/5/1977, A magyar-kubai GMTE VII. ülészakának jegyzőkönyve, 1977. október 19.

munkaerőhiányt. Emellett a keleti blokk államai jelentős szerepet vállaltak az utánpótlás kitaníttatásában, lehetőséget teremtve a kubai fiataloknak szakmai képzéseken való részvételre ösztöndíjas finanszírozással.⁵⁸

Ennek a folyamatnak volt egyik fontos magyarországi koordinálója a bevezetőben említett TESCO. Az Iroda először 1963-ban küldött ki szakértőket, 13 magyar orvost és 7 ápolónőt, gyakorlati és szervezési feladatok ellátására Kuba különböző egészségügyi intézményeibe.⁵⁹ Az Irodának a Külügyminisztérium számára készített 1970-es összefoglalója alapján 1962-1969 között közel 450 szakértő utazott Kubába és mintegy 200 fő érkezett hazánkba képzésre és továbbképzésre a TESCO szervezésében.⁶⁰

Az együttműködés első éveiben a kiküldött szakértők főként a magyar berendezések szállításánál és üzembe helyezésénél láttak el feladatokat. Ilyen tevékenység volt például a telefonközpontok szerelése, javítása és mezőgazdasági gépjavító üzemek felállítása és beindítása.⁶¹ A kezdeti időszakban a két ország közötti együttműködés kiemelt területei az állattenyésztés és állatorvoslás, a gyógyszeripar és a geológia voltak.⁶² A magyar geológusok az 1960-as évek elejétől kezdve segítették Kuba természeti kincseinek felkutatását és az ivóvíz felszínre hozását.⁶³

A Kubába kiküldött szakemberek feladatköre a gazdasági és tudományos ágazatok széles skáláján mozgott. Az 1970-es években főként az állategészségügy, a gépipar, az élelmiszeripar és a mezőgazdaság különböző területein volt kiemelkedő a magyar szakemberek munkája. A Kubában dolgozó magyar állatorvosok oltóanyag előállításával igyekeztek megakadályozni azokat a fertőző betegségeket, amelyek a kubai állatállomány nagyarányú elhullásához vezettek. Magyar kutatók végeztek kísérleteket a megművelhető mezőgazdasági területek termőképességének növelésére és a növényi kártevők elleni védekezési rendszer kidolgozására.⁶⁴ A mezőgazdaság területein végzett kutatásokban fontos szerepe volt a magyar tudósoknak. A TESCO közvetítésével került a szigetországba olyan szakértő, aki több éven

⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966 76. d. 001487, Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter jelentése, 1966. február 22.

⁵⁹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965 74. d. 002104/1/1965. Kubai országismereti összefoglaló, 1965. november 30.

⁶⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁶¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁶² *Magyar Nemzet*, 1967 január 1. 2.

⁶³ *Magyar Nemzet*, 1964 július 9. 3.

⁶⁴ *Világgazdaság*, 1973 február 27. 1.

keresztül dolgozott a paradicsom eredményes fajtanemesítésén,⁶⁵ és mikrobiológus, aki a mezőgazdaság mikroszkopikus kártevőit tanulmányozta.⁶⁶

A gépiparban elsősorban a karbantartó és javító hálózat kifejlesztésén és tökéletesítésén munkálkodott a magyar szakértelem.⁶⁷ Magyar tervek alapján készült el egy Diesel-motorjavító központi üzem, és magyar gépészmérnök szerkesztette meg a cukornádatárhoz használható kombájnt, ezzel jelentősen megkönnyítve és felgyorsítva az ültetvényen végzett fizikai munkát,⁶⁸ ami enyhítette a munkaerőhiány okozta nehézségeket. Az olyan idénymunkák esetén, mint a cukornádatárhoz viszonylag rövid idő alatt nagy létszámú embert kellett mozgósítani, ami sok esetben a munkálatok idejére elszívta a munkaerőt a gazdaság egyéb iparágaitól.⁶⁹ Szintén magyar gépészmérnök dolgozott a kubai tégl- és cserépgyártás műszaki fejlesztésén.⁷⁰

Az egyik legjelentősebb magyar szakemberekkel létrehozott ipari létesítmény a Kubai-Magyar Barátság Üveggyár” volt, amit 1963-ban kezdtek építeni. Az ehhez szükséges anyagok és műszaki berendezések többségével Magyarország látta el a szigetországot.⁷¹ Az üveggombinát főmérnöke egy nyolc éve Kubában dolgozó szakember volt.⁷² A létesítmény hét különböző üvegtípus kubai gyártását tette lehetővé, lefedve ezzel a gyógyszeripar teljes üvegszükségletét.⁷³ Az üzemeltetéséhez szükséges munkaerő és kellő szaktudás biztosításáról már az építkezések megkezdésekor gondoskodtak a kubaiak egy 26 főből álló tanulói csoport magyarországi üveggyárakba való küldésével, hogy itt sajátíthassák el a szükséges ismereteket.⁷⁴

Az ösztöndíjasok fogadásának lebonyolításával az Iroda megalakulása óta foglalkozik.⁷⁵ A Magyarországon igénybe vehető különböző képzési szinteken tanuló külföldi ösztöndíjasok helyzetével más-más magyarországi szerv foglalkozott. A TESCO a magyar-kubai kulturális munkatervek értelmében a középfokú technikai és szakmunkás képzésben vállalt szerepet, illetve az Iroda volt felelős a már egyetemre végzett ösztöndíjasok

⁶⁵ *Konzervítség*, 1989. január 1. 5.

⁶⁶ *Magyar Hírlap*, 1972. január 1. 5.

⁶⁷ *Világgazdaság*, 1973. február 27. 1.

⁶⁸ *Magyar Nemzet*, 1967. január 1. 2.

⁶⁹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966/76. d. 001487, Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter jelentése, 1966. február 22.

⁷⁰ *Tükör*, 1970. december 8. 9.

⁷¹ *Esti Hírlap*, 1961.

⁷² *Magyar Hírlap*, 1972. január 1. 5.

⁷³ *Kuba*, 1966. 10.

⁷⁴ *Esti Hírlap*, 1964. július 29. 1.

⁷⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/5/1971. a TESCO jelentése az 1970. évi kulturális és tudományos kapcsolatokról, 1971. február 27.

„postgraduális” továbbképzésének lebonyolításában.⁷⁶ Az ösztöndíjasok között számottevő volt az egyetemisták aránya, az ő tanulmányaikat közvetlenül a Művelődésügyi Minisztérium intézte. Az akadémiai tudományos fokozatot adó aspiránsképzés lebonyolítása az MTA hatáskörébe tartozott.⁷⁷

Az együttműködés kezdeti szakaszában Kuba a magyarországi tanulási formák közül elsősorban az alap- és középfokú képzésekre tartott igényt,⁷⁸ de az évek előrehaladtával jelentősen megnőtt az egyetemet vagy középfokú oktatást végzett szakemberek rövidebb idejű intenzív továbbképzése.⁷⁹ A Kuba által igénybe vett magyarországi képzések területeinek listája az együttműködés előrehaladtával egyre bővült. Míg a hazánkba érkező kubai ösztöndíjasok taníttatása 1965-ig három gazdasági területre – gépgyártás, vegyipar, bőr- és cipőipar – koncentrált,⁸⁰ addig az 1960-as évek végére már az említetteken túl a gyógyszervegyészet, egészségügy és híradástechnika szakágak képzéseit vették igénybe leginkább a fiatalok.⁸¹

A szakértők kiküldése és az ösztöndíjasok fogadása mellett az Iroda műszaki-tudományos együttműködés keretében végzett tevékenységének harmadik ága a szakdelegációk kiküldése volt. Ezek a szakmai csoportok a segítségnyújtás jegyében igyekeztek megoldást találni az adott fejlődő országban felmerülő gazdasági vagy műszaki jellegű problémákra, és javaslataikat tanulmányok formájában nyújtották át az illetékes szerveknek.⁸² Emellett a szakdelegációk feladata volt a *„fejlődő országoknak nyújtott hitelek célszerű felhasználásának segítése”,*⁸³ és a fejlődő államok magyarországi segítségnyújtásával szemben támasztott igényének felmérése.⁸⁴ A delegált csoportok az esetek jelentős részében

⁷⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 056/1968, Magyar-kubai munkaterv javaslat, 1968. július 15.

⁷⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

⁷⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 017/2/69, Magyar-kubai kulturális egyezmény, 1969. október 23.

⁷⁹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁸⁰ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965 74. d. 002104/1/1965. Kubai országismereti összefoglaló, 1965. november 30.

⁸¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁸² MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁸³ *Magyar Nemzet*, 1972. november 7. 7.

⁸⁴ *Iffjú Kommunista*, 1975. augusztus 1. 44.

hozzájárultak a szakértők kiküldésének és a hazánkba tanulni érkező fiatalok fogadásának megszervezéséhez is.⁸⁵

A TESCO által készített kimutatás 1970-ben Kuba vonatkozásában az élelmiszeripar területére kiküldött szakdelegációt említi meg. A szakértői csoport további tevékenységéről és annak eredményeiről nem szolgálnak bővebb információval az iratok, de a *Konzervújság* című ipari szaklap 1989-es visszatekintőjében említést tesz egy 1970-ben Kubába utazó konzervipari szakdelegációról.⁸⁶ A kiküldött csoport Kuba több konzervgyárát meglátogatta azzal a céllal, hogy feltárja azokat az együttműködés lehetőségeket, melyek elősegítik a kubai citrus és ananász feldolgozásának fejlesztését.⁸⁷

A delegációk küldése kétoldalú megállapodások keretében jött létre, így Kubából is rendszeresen érkeztek szakmai csoportok, akik az együttműködési lehetőségek felmérése mellett betekintést nyerhettek a magyarországi gyártási folyamatokba, és ismereteket cserélhettek. Az 1967-ben Magyarországra érkező oktatásügyi delegáció például amellett, hogy megvizsgálta a kubai ösztöndíjasok tanulmányainak előrehaladását, megtekinthette az egyetemek tanulmányi programjait és tanterveit, valamint feltérképezte a végzett szakemberek továbbképzési lehetőségeit.⁸⁸

1972-ben magyarországi látogatása során dr. Carlos Rafael Rodríguez, a kubai kormány elnökhelyettese és a magyar-kubai Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság kubai tagozatának elnöke, tett látogatást a Bábolnán működő mezőgazdasági kombinátban, ahol megismerkedhetett a baromfitenyésztés során alkalmazott magyar technológiákkal. A kubai delegáció magyarországi vendégeskedése új utakat nyitott a magyar-kubai műszaki együttműködésben. Az elnökhelyettes kifejtette, hogy „a bábolnai módszereket, így többek között a takarmányozás automatizált technológiáját, valamint a magyar baromfivágóhidak technológiáját szeretnénk Kubában is hasznosítani”.⁸⁹ Az 1975-ös együttműködési megállapodás rögzítette, hogy a magyar fél négy baromfivágóhidhoz szükséges berendezést szállít, és vállalja a kivitelezési tervek elkészítését és a vágóhidak üzembe helyezését.⁹⁰

⁸⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁸⁶ *Konzervújság*, 1989. január 1. 6.

⁸⁷ *Konzervújság*, 1970. július 1. 143.

⁸⁸ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 61. d. 0012/79

⁸⁹ *Magyar Hírlap*, 1973. november 29. 4.

⁹⁰ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975, 87. d. 00330/1/1975. A magyar-kubai GMTB IV. ülészaka határozataiból adódó feladatok, 1975. május 17.

A műszaki-tudományos segítségnyújtáskor felmerülő problémák és nehézségek

A TESCO iratok jelentős része foglalkozik azokkal a problémákkal és nehézségekkel, amelyek rendszeresen felmerültek a magyar-kubai műszaki-tudományos együttműködési megállapodások teljesítésekor, akadályozva a magyar szakértők kiküldését, kubai tevékenységét és a szigetországból érkező ösztöndíjasok hatékony, eredményes képését.

Az egyik legjelentősebb problémát az okozta, hogy Kuba egyre növelte igényeit a magyar szakértők iránt, és szeretett volna minél több fiatal magyarországi képzésben részesíteni.⁹¹ A kiküldött szakértők létszáma folyamatos növekedést mutatott a vizsgált időszakban. Míg 1966 decemberében 33 szakértő volt állományban⁹², addig ez a szám közel kétszeresére nőtt 1970-re, ekkor 62 fő dolgozott a szigetországban TESCO-szerződéssel.⁹³ Az Iroda a növekvő kéréseknek nehezen tudott eleget tenni, például sem 1968-ban sem 1969-ben nem tudta teljesíteni az előírányzott kiküldéseket⁹⁴.

A szakértők kiküldését akadályozta, hogy a vállalatoknak és az érintett intézményeknek nem állt érdekében megválni szakképzett munkaerejüktől, így nem adták át, vagy rövidebb időre bocsátották a TESCO rendelkezésére munkavállalóikat.⁹⁵ A szakértők általában három évet töltöttek a fejlődő országokban.⁹⁶ Ez az elv érvényesült Kuba esetében is, a kiküldetési idő lejártával az Irodának kellett volna biztosítani a kint lévők utánpótlását, de a magyar vállalati ellenállás miatt ehhez nem állt kellő mennyiségű szakértő a rendelkezésére, „a megfelelő nyelvtudással rendelkező, jó szakembert ugyanis nem szívesen ereszti el a vállalat.”⁹⁷

Áthidaló megoldásként az Iroda sok esetben kénytelen volt a kívánt szakterület helyett „rokon-szakmabelieket” küldeni, előfordult például gépészmérnöki pozícióra villamosmérnök kiküldése. Kuba nehezményezte az igényeknek „körülbelül megfelelő” szakemberek érkezését.⁹⁸ Szintén az utánpótlásként kiküldhetők korlátozott létszáma miatt került sor

⁹¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁹² MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0021/1968, Kimutatás az 1962-67. között kiküldöttekről és fogadásokról, 1968

⁹³ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/5/1971. a TESCO jelentése az 1970. évi kulturális és tudományos kapcsolatokról, 1971. február 27.

⁹⁴ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

⁹⁵ U.o.

⁹⁶ Bódy 9.

⁹⁷ *Tükör*, 1970 december 8. 8.

⁹⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 0021/1967, TESCO havannai megbízottja éves jelentéséhez fűzött észrevételek, 1967. február 20.

rendkívüli esetekben a három évig tartó kubai tartózkodás további évekké váló meghosszabbítására. Ilyen volt Schiessel Richárd gyógyszervegyész helyzete, aki 6 évet töltött kint Kubában megfelelő utánpótlás hiányában. Az eset tárgyalásával kapcsolatban az Irodával szemben megfogalmazódott az a vád, hogy többszöri, határozott kérés ellenére sem gondoskodott váltótársról, a problémát pedig csak nagyon megkésve tudta orvosolni.⁹⁹

Az ösztöndíjasok fogadásánál minden kubai igény teljesítésre került, de a korlátozott fogadóképesség miatt előfordult, hogy csak határidőn túl. A kubaiak ösztöndíj igényeinek teljesítését nehezítette, hogy több esetben olyan területre szerettek volna tanulókat küldeni, ami ipari titok részét képezte, vagy sértette volna a magyar fél külkereskedelmi érdekeit.¹⁰⁰ Az ilyen irányú kérések az ipari ellenállás miatt nagyarányú fogadóképtelenséget eredményeztek. A dokumentumok példaként többször is megemlítik a heparin és egyéb gyógyszerkészítmények előállításának tanulmányozása céljából hazánkba érkezett kubai delegációt.¹⁰¹

Az ösztöndíjasok fogadásakor jelentkező egyik fő probléma az ideérkezők tanulmányának és magyarországi tartózkodásának finanszírozása volt. Az ösztöndíj fizetésén túl a TESCO fedezte a tanulók alkalmazásából adódó termelés kiesést, a legtöbb esetben elhelyezést biztosított, megtérítette a közlekedési költségeket és fizette az ösztöndíjasok mellé fogadott tolmácsokat.¹⁰² Ezek az anyagi terhek minden a TESCO szervezésében Magyarországra érkező ösztöndíjas esetében terhelték a vállalatot. Ugyanakkor a Zsombolyai utcai előkészítő tanfolyamon résztvevő tanulók elégedetlenek voltak a kapott ösztöndíjak mennyiségével és az elszállásolás körülményeivel, elsősorban a fürdési lehetőségekkel. A magyar és a kubai fél között feszültséget eredményezett, hogy a diákok jelezték nemtetszésüket a kubai nagykövet felé, aki jogosnak ítélte panaszait és *„a magyar kormányra nem éppen hízogó megjegyzéseket tett”*.¹⁰³

A kiküldött szakértők közvetlenül a TESCO-tól kapták fizetésüket, melynek összegét a fogadó ország megtérítette az Irodának. Míg a fejlődő országok többségében ez a rendszer magyar oldalról ráfizetést jelentett, addig a szakértők kiküldésénél Kuba esetében 1968-ban még nem merültek fel többletköltségek, mert a *„szakértőkért a kubai kormány magasabb díjat*

⁹⁹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 0049/1967, Scheissel Richárd szerződésének hosszabbítása, 1967. június 2.

¹⁰⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹⁰¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/69. Magyar-kubai kulturális egyezmény, 1969. október 23.; MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹⁰² MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

¹⁰³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965 75. d. 173/VII/1965

fizet, mint amit a szakértőkre a TESCO folyósít".¹⁰⁴ A Kubába kiutazó 100 mezőgazdasági munkás esetén például Kuba finanszírozta a munkabéren kívül a kiutazás és hazautazás, az élelmiszerellátás, lakhatás és munkaruha költségeit is. A kiutazó 100 fős csoport nem TESCO-szerződéssel, de az Iroda közreműködésével utazott ki.¹⁰⁵ 1980-ban viszont a Külügyminisztérium TESCO-nak küldött leveléből kiderül, hogy a Kubában tartózkodó 50 szakértő elszámolásánál veszteség érte az Irodát, a kiesést a Külügyminisztérium 1980-ra vonatkozóan még megtérítette, de felhívta a vállalat figyelmét, hogy a következő évtől, ezt már nem áll módjukban megtenni.¹⁰⁶

A Kubába történő kiküldetések és az onnan érkezők fogadása alkalmával is általánosan jelentkező probléma volt a nyelvi felkészületlenség. A szakértők esetében a hatékony munkavégzéshez elengedhetetlen volt a spanyol nyelv tudása, ezt sem a francia, sem a német nem tudta kiváltani és az angol nyelv ismerete is csak néhány esetben segítette a magyar szakembereket. A spanyolul beszélők hiánya korlátozta a kiküldésre alkalmasak számát, így a korábban említetteken túl részben ez is hozzájárult az előirányzott kiküldetések teljesítésének sikertelenségéhez.¹⁰⁷ Kényszermegoldásként a Külügyminisztérium felszólította az Irodát, hogy a javaslatba került szakembereket azonnal kötelezze intenzív spanyoltanulásra, aminek legcélszerűbb formájaként a TESCO által szervezett nyelvtanfolyamok biztosítását javasolta.¹⁰⁸

A nyelvi különbségekből fakadó nehézségek hatással voltak az ösztöndíjasok teljesítményére és negatívan befolyásolták a szaktudás megfelelő szintű elsajátítását. Ezt mutatja, hogy a Kubából érkezett egyetemi hallgatók egy része elégséges átlagot ért el elsősorban a nyelvi problémák miatt.¹⁰⁹ A magyarul nem tudó ösztöndíjasok mellé az Iroda igyekezett tolmácsokat biztosítani. A tanulni érkezők egyre nagyobb létszáma egyre több tolmács alkalmazását követelte a TESCO-tól. Az Iroda annak ellenére, hogy sok esetben nem lett volna köteles tolmácsot adni, a továbbképzések működőképessége érdekében rákényszerült

¹⁰⁴ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

¹⁰⁵ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001271/2. Száz magyar mezőgazdasági szakember kubai meghívása, 1967. február 18.

¹⁰⁶ MNL OL XXIX-G-21-a, TESCO Iroda, Általános iratok, 72. d. 1169/B. 50 fő kubai kiküldetésénél jelentkező veszteség, 1980. május 22.

¹⁰⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹⁰⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 0021/1967. A TESCO havannai megbízottjának éves jelentéséhez fűzött észrevételek, 1967. február 20.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001279/1967. Kubai oktatásügyi delegáció magyarországi látogatása, 1967. február 4.

erre.¹¹⁰ A vezetés a probléma forrását a kubai küldések ütemezésében látta, mivel a „lökésszerűen”, egyszerre nagy létszámban Magyarországra érkezők továbbképzését a Fogadási Főosztály nem tudta ellátni. Ezért volt szükséges az ösztöndíjasok létszámának és a képzés időtartamának pontos meghatározása és szem előtt tartása kubai és magyar oldalról egyaránt.¹¹¹

A kubai fél is érzékelte az ösztöndíjasok nyelviismeretének hiányából fakadó nehézségeket. Az Európában tanuló kubai ösztöndíjasok helyzetének megvitatására egybehívott berlini konferencián a kubai Oktatásügyi Minisztérium Külügyi Főosztályának vezetője kifejtette, hogy különösen a szakmunkások továbbképzésénél jelentett problémát a nyelvi különbség, mert ilyen képzési típusra főként *„kevésbé intelligens, kisebb képzettségűeket küldenek”*. Megoldásként a kubai fél igyekszik 1966-tól kezdve nyelvi előkészítőket szervezni a kiutazók számára.¹¹² 1966 márciusától valóban megindult a külföldre utazó fiatalok szakmai és nyelvi felkészítése, amit a magyar fél pozitívan értékelt.¹¹³ Az egyetemisták vonatkozásában az 1967-ben Magyarországra látogató oktatásügyi delegáció kérvényezte, hogy hallgatóik legalább az első évben tehessenek szóbeli vizsgát az írásbeli helyett a nyelvi nehézségek miatt. A magyar fél ezt megértéssel fogadta és megtette a szükséges lépéseket.¹¹⁴

A Kuba vonatkozásában felsorolásra került nehézségekkel nem csak a szigetszággal létesített műszaki-tudományos kapcsolatok esetén kellett szembenéznie az Irodának. A szakértők és ösztöndíjasok helyzetéről készített általános összefoglaló jelentésekből kiderül, hogy hasonló problémák merültek fel a harmadik világ többi országával is, és a szovjet tömb más államai is hasonló fennakadásokkal szembesültek a kapcsolatok létesítésekor.

Az egyik ilyen általánosságban jelentkező akadály a fejlődő országokba történő kiutazások és az onnan érkezők képzésekor a nyelvi különbség volt. A Művelődésügyi Minisztérium a TESCO-nak küldött vitaanyagában „különösen súlyos” problémának titulálja az érkező ösztöndíjasok magyar nyelvtudásának hiányát, kiemelve, hogy ez hátrányosan

¹¹⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/69. Magyar-kubai kulturális egyezmény, 1969. október 23.

¹¹¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/3/1969. Válaszlevél másolata a magyar-kubai kulturális egyezményre, 1969. október 28.

¹¹² MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002345/2. Néhány megjegyzés a kubai ösztöndíjas problémákról szóló információkhoz, 1965. november 5.

¹¹³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966, 76. d. 003181. A kubai ösztöndíjpolitikával kapcsolatban, 1966. május 21.

¹¹⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001279/1967. Kubai oktatásügyi delegáció magyarországi látogatása, 1967. február 4.

befolyásolja a tanulók előmenetelét és szakmai felkészültségük színvonalát.¹¹⁵ A kiutazó szakemberek számára fontos kitétel volt a célország nyelvének elsajátítása. Míg Kuba esetében a kellő mennyiségű spanyolul tudó szakember toborzása, addig például Algéria kapcsán a franciául beszélőké jelentett gondot a TESCO-nak.¹¹⁶ A megfelelő nyelvtudás hiánya mellett szintén általános problémaként említik meg az anyagi korlátokat, ideértve a vállalatoknak a termelés kiesés miatt fellépő anyagi követeléseit és az ösztöndíjasok tanulmányainak és ellátásának költségeit.¹¹⁷

A TESCO iratokban és a műszaki-tudományos együttműködésekben egy sor olyan utalás olvasható, amik jelzik, hogy Magyarország minden nehézség ellenére fokozottan ügyelt a jó viszony fenntartására és az együttműködés szélesítésére a szigetországgal. A TESCO „figyelembe véve a kubai reláció különleges helyzetét, partnereink fokozott politikai érzékenységét”¹¹⁸ törekszik arra, hogy a műszaki-tudományos téren jelentkező akadályokat megoldja és ezáltal kiküszöbölje a nézeteltérések negatív ráhatását a politikai kapcsolatokra.

Az Iroda attól tartott, hogy a kiküldések csúszása vagy nem teljesítése, a magyar szakértők elégedetlensége politikailag negatív következményeket von maga után, ezért hangsúlyozta, hogy fontos meggyőzni a kubai felelt, hogy „magyar részről nem a segítőkészség hiánya” jelentkezik a késve kiküldött szakértők esetében.¹¹⁹ Félt attól, hogy a szakértők kinti tartózkodásakor felmerülő gondok megfelelő kezelésének elmulasztása végső soron megronthatja a „két baráti ország politikai és gazdasági kapcsolatait”.¹²⁰ Az ösztöndíjas helyekkel kapcsolatban az Irodának „állandóan attól kell tartani, hogy [...] a fogadóképтелenség bizonyos államközi lépést von maga után”¹²¹

A magyar fél fenti, felsorolásra kerülő aggodalmainak jó példája a Havanna mellett, a Komplex által épített üvegyár, ahol a munkálat sikerességét „a két ország viszonyát súlyosan fenyegető problémák” akadályozták. A gyár építésén átlagosan 20-25 magyar szakember nehéz körülmények között, munkaidőn túl dolgozott, hogy teljesítse az előírtakat, ezért viszont nem

¹¹⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 009/1967. A fejlődő országok állampolgárainak magyarországi felsőfokú képzése, 1967. január 18.

¹¹⁶ Bódy 15.

¹¹⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

¹¹⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/1/1969. Magyar-kubai kereskedelmi kapcsolataink 1969. szeptember 29.

¹¹⁹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18.d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹²⁰ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002409/1/1964. A TESCO vállalat munkája Kubában, 1964. április 27.

¹²¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/69. Magyar-kubai kulturális egyezmény, 1969. október 23.

kaptak túlóradíjat. Ezen felül a vállalat a kubaiak szállításánál a Komplex megtagadta „néhány ezer dollár” segítségként történő kifizetését, ami „*esetleg sürgősen a magyar-kubai viszályhoz romlásához vezethet*”.¹²² Magyarország a probléma elhárítása érdekében jónak látta, ha a vállalat állja a kubai fél mulasztásaiból adódó többletköltségek egy részét.

Látva, hogy a magyar fél a nehézségek és a nagy összegű anyagi támogatás ellenére is fokozottan ügyelt a jó viszony fenntartására, felmerül a kérdés, hogy milyen okok húzódnak meg magyar részről a Kubával létesített műszaki tudományos együttműködés mögött.

A Kubával kötött műszaki és tudományos együttműködés mögött meghúzódó okok és érdekek

A magyar-kubai kapcsolatok és ezen belül is a műszaki-tudományos együttműködés a külpolitika hatáskörébe tartozik, így a Kubával létesített műszaki-tudományos kapcsolatok mögött meghúzódó okok vizsgálata a kádári külpolitika sajátos vonásainak figyelembevételével lehetséges. Ezek közül az egyik legmeghatározóbb tényező a szovjet érdekszférához való tartozás. A korszakban, a keleti blokk országainak esetében nem beszélhetünk önálló külpolitikáról, a magyar vezetésnek a külföldi államokkal való kapcsolatok kialakításakor és fenntartásakor igazodnia kellett a moszkvai állásponthoz.¹²³

A szovjet vezetés általánosságban előirányozta a szocialista tábor és a harmadik világ kapcsolatainak szélesítését és bővítését, de Kuba esetében az ilyen irányú törekvések hatványozottan jelen voltak. Magyarország számára a magyar-kubai kapcsolatok alakításakor érvényesülő, szovjet útmutatáshoz igazodó célkitűzés, hogy a „*lehetőségekhez képest aktívan segítsük a kubai népgazdaság fejlődését*”¹²⁴ és ezen belül „*erőnköz képest hatékonyabb segítséget nyújtsunk úgy a szakember küldés, mint a szakember képzés területén*”.¹²⁵

A gazdaság talpra állítása mellett a segítségnyújtás jegyében a keleti blokk országainak másik fontos feladata, a szocialista ideológia terjesztése volt, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy Kuba „a szocializmus kirakatává válhasson” Latin-Amerikában.¹²⁶ Ezen cél megvalósítása

¹²² MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966, 76. d. 004322/2. A Komplex által Kubában építés alatt álló üvegyár problémái, 1966. szeptember 27.

¹²³ Békés, 95.

¹²⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 003967/1965. Beck János havannai nagykövet beszámolójáról készített jegyzőkönyv, 1965. július 16.

¹²⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹²⁶ Udvardi 76.

egyértelműen kirajzolódik a műszaki-tudományos kapcsolatokkal foglalkozó dokumentumokból.

Az ösztöndíjasok szakmai képzésén túl fontos cél, hogy a hazatért tanulók a „szocialista rendszer propagálói” legyenek.¹²⁷ Éppen ezért elsősorban olyan ösztöndíjasok érkezését preferálták, akik hazatérve „potenciálisan az antiimperialista politikát fogják erősíteni”¹²⁸ Ehhez elengedhetetlen volt, hogy az itt tanulók a szakmai képzés mellett politikai nevelésben is részesüljenek, ami „megbízható, párthű, marxista meggyőződésű pedagógusok” feladata volt.¹²⁹ A fogadó szervek gondoskodtak a szabadidő „célszerűen felhasználásáról” ezzel is hozzájárulva a fiatalok „politikai tudatformálásához”.¹³⁰ A kubai ösztöndíjasok nem feltétlenül igényelték ezt az intenzív ideológiai nevelést. A magyar fél a kubai oktatásügyi delegációnak szóvá tette, hogy az egyetemek által szervezett politikai programokon a kubai ösztöndíjasok nem kellő aktivitással vettek részt.¹³¹ A szakértők kiküldésénél is szerepet játszottak politikai szempontok. A szakértőknek nem csak szakmailag, de politikailag is helyt kell állni Kubában,¹³² és „személyes magatartásukkal is be kell bizonyítaniuk, hogy hazánkban jó úton járunk a szocialista embertípus nevelését illetően”.¹³³

A szocializmus „hírnökeinek” kiküldése és nevelése mellett természetesen az elsődleges szempont a segítségnyújtás volt. „Kuba szocialista fejlődését, az ország gazdasági stabilitását a szocialista országok, köztük hazánk is igyekezett elősegíteni”.¹³⁴ A műszaki-tudományos együttműködés kezdeti szakaszában a szakértők kiküldését alapvetően az adott ország, így jelen esetben Kuba, igényei határozták meg, szükségleteiket igyekezett a TESCO kielégíteni.¹³⁵ Kubai kérésre magyar szakemberek tervezték meg a gépállomás javító-hálózatot, magyar élelmiszeripari mérnökök dolgozták ki a szalámi előállításához szükséges technológiát, magyar

¹²⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 0010/1971. Ösztöndíjasokkal kapcsolatos tapasztalat, 1971. március 8.

¹²⁸ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

¹²⁹ MNL-OL-XIX-J-1-j-1966, 76. d. 1-001/27/1966, Vélemények a magyar-kubai kereskedelemről, 1966. december 9.

¹³⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/5/1971. A TESCO jelentése az 1970. évi kulturális és tudományos kapcsolatokról, 1971. február 27.

¹³¹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001279/1967. Kubai oktatásügyi delegáció magyarországi látogatása, 1967. február 4.

¹³² MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹³³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 002219/1967. TESCO tevékenysége Kubában, 1967. március 30.

¹³⁴ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹³⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

mérnökök tanulmányok készítésével működtek közre az éleztőipari és távközlési létesítmények tervező munkálataiban.¹³⁶

Az 1970-es évekre a szakértők kiküldését már nem feltétlenül csak a segítségnyújtás jószándéka vezérelte, a szocialista országok is igyekeztek hasznot húzni a szellemi exportból, azáltal, hogy a célországnak a technológiáért és szakértőkért fizetnie kellett,¹³⁷ természetesen a Moszkva által engedélyezett határok között mozogva. Az ázsiai és afrikai országok többsége a rendelkezésre álló nyersanyagkészlet miatt képes volt megtéríteni a gazdasági fejlődést elsősegítő beruházásokat. Magyarország a vizsgált időszakban a legtöbb szakértőt Líbiába és Algériába küldte, akik a rendelkezésükre álló energiahordozó ásványkincsek miatt fedezni tudták a gyarmati sorból felszabaduló országok fejlesztési beruházásait.¹³⁸

A gazdaságilag kedvezőtlen helyzetben lévő, természetes erőforrásokkal nem rendelkező, korlátozott exportlehetőségekkel bíró Kuba a fejlesztést elősegítő projekteket önerőből nem, csak hitelek és a segítségnyújtás ellenében tudta finanszírozni. Ezen tényezők együttes eredményeként Kuba a fejlődő országok sorában, mint lehetséges „üzlet” meglehetősen hátul foglalt helyet. Ugyanakkor a hidegháború légkörében kiemelt reláció volt a Szovjetunió számára geopolitikai helyzete miatt. Ez a magyar vezetés számára a kubai fél szocialista szolidaritáson és segítségnyújtáson alapuló támogatásának fenntartását jelentette, háttérbe szorítva a kapcsolatból származó anyagi haszonszerzés reményét.

Ennek ellenére a TESCO Kubára vonatkozó iratanyagának kutatásakor szembevető azoknak a törekvéseknek a hangsúlyozása, amik a magyar fél érdekeit próbálták érvényre juttatni a szigetországgal létesített műszaki-tudományos kapcsolatokban. Kérdésként vetődik fel, hogy a dokumentumokból kirajzolódó magyar érdekérvényesítő törekvések mennyire vezettek eredményre a Kubának nyújtandó műszaki-tudományos együttműködések alakításakor. Beszélhetünk-e valódi érdekérvényesítésről a Moszkva által diktált segítségnyújtási kényszer árnyékában?

Valódi érdekérvényesítés vagy a segítségnyújtásból származó hátrányok minimalizálása?

¹³⁶ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002104/1/1965. Kubai országismereti összefoglaló, 1965. november 30.

¹³⁷ Bódy 5.

¹³⁸ U. o. 9.

A humán-technológiai transzfer, ugyan hazánk számára a legkedvezőbb formája volt a segítségnyújtásnak, így is jelentős kiadásokkal járt, ahogyan az megvilágításra került a felmerülő problémák taglalásakor. Ebben az esetben a TESCO javát szolgálta, hogy a szakemberek kiküldésakor és a továbbképzésre érkezők fogadásakor jelentkező kiadásokat valamilyen módon mérsékelje.

Ennek egyik módja volt, hogy a TESCO a költséghatékonyság szempontjából igyekezett elsősorban a szakemberek helyszínen történő képzésének az elvét a gyakorlatba átültetni, többek között oktatók küldésével és iskolai felszerelések biztosításával.¹³⁹ Ez utóbbit, az 1977-ben esedékes szállítási tételek listáján szereplő oktatási berendezések mutatják.¹⁴⁰ A Kubában dolgozó magyar állatorvosok a szakmai feladataikon túl oktatóként részt vettek az egyetemi hallgatók képzésében.¹⁴¹ Az Állatorvosi Egyetem egy szakértője például immunológia és szerológia témakörben tartott tanfolyamot egyetemi hallgatóknak.¹⁴²

Szintén a kiadások csökkentésével függött össze, hogy Magyarország az ösztöndíjas képzési formák közül a posztgraduális képzést tartotta a „legperspektivikusabbnak”, mivel a végzettséggel már rendelkezők szakmai továbbképzése rövidebb időt vett igénybe, így kisebb anyagi ráfordítást is jelentett.¹⁴³ Ugyanakkor a harmadik világ országai közül a kubai fél az, amelyik legnagyobb létszámban inkább alap-és középfokú képzésre tartott igényt. A TESCO szerette volna, ha a Kubával történő tárgyalások alkalmával az arányt a magyar fél számára kedvező irányba tudják elmozdítani.¹⁴⁴

Az említett két törekvés sikeresnek mondható, tekintve, hogy a Magyarországra érkező ösztöndíjasok száma 1965-öt követően csökken, és az 1970-es évekre megnőtt a posztgraduális képzést igénybe vevő kubaiak száma. A változások egyik oka, hogy 1965-től kezdve Kuba kevesebb egyetemistát küldött a szocialista országokba, így az eddig legnagyobb létszámban jelen lévő, teljes egyetemi képzésre érkező hallgatók száma visszaesett. A kubai kormány részéről ezt a döntést indokolta, hogy a hallgatók tömeges kiküldése létszámhiányt

¹³⁹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

¹⁴⁰ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. d. 001157/5/1977. A magyar-kubai GMTE Bizottság VII. ülészakának jegyzőkönyve, 1977. október 19.

¹⁴¹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002104/1/1965. Kubai országismereti összefoglaló, 1965. november 30.

¹⁴² *Magyar Állatorvosok Lapja*, 1972. április 226.

¹⁴³ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 0010/1/1971. Információs anyag, 1971. március 4.

¹⁴⁴ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/1969. Magyar-kubai kulturális egyezmény 1969. október 14.

eredményezett a kubai egyetemeken, különösen Santiago de Cubában.¹⁴⁵ 1965-ben a korábbi év 36 fogadásával szemben összesen 4 új ösztöndíjas oszlott meg a Magyarországi képzési formák között, az iratokból nem derül ki, hogy milyen arányban.¹⁴⁶

A posztgraduális képzésre viszont egyre nagyobb szükség volt, mert ez a képzési forma „sokkal inkább idomul mind tematikájában, mind szakosításában, mind színvonalában a fejlődő országok sajátos viszonyaihoz és szükségleteihez.”¹⁴⁷ Kuba esetében ez a szükséglet az ipari beruházások miatt megnövekedett szakértőlétszám biztosítása volt. Ilyen képzésre érkezett hazánkba a magyar szállításokkal és szakértelemmel épülő Crossbar híradástechnikai szerelőüzem munkásainak egy csoportja 1975-ben, hogy tanulmányozzák a telefonközpont gyártását és megismerkedjenek a legfontosabb gyakorlati folyamatokkal. A kubai lámpagyár leendő üzemeltetői szintén posztgraduális továbbképzésben részesültek.¹⁴⁸ A magyar célkitűzések megvalósulását jelentősen elősegítette, hogy a magyar érdek egybeesett a kubai igényekkel.

A műszaki-tudományos kapcsolatokban a magyar érdekek érvényre juttatását volt hivatott szolgálni, hogy a TESCO olyan területeken vállalta szakértők kiküldését és ösztöndíjasok fogadását, ahol a fejlődő országok igényei a „legelőnyösebben találkoztak” az ország adottságaival,¹⁴⁹ és ahol Magyarország megfelelő szakmai és tudományos kapacitással rendelkezett.¹⁵⁰ Ennek figyelembevételével jelenős volt a műszaki-tudományos együttműködés a mezőgazdaság, az egészségügy, a műszaki-tudományok és a geológia terén. A magyar geológusok aktívan közreműködtek az ásványkincsek felkutatásában.¹⁵¹ 1967-ben 17 geológus dolgozott Kuba talajtérképének elkészítésén.¹⁵² 1977-ben a kint lévő közel 50 magyar szakember egyharmada geológus, akik a nyersanyaglelőhelyek feltárásán dolgoztak.¹⁵³

¹⁴⁵ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 75. d. 002345/2. Néhány megjegyzés a kubai ösztöndíjas problémákról szóló információkhoz, 1965. november 5.

¹⁴⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0021/1968. Kimutatás az 1962-67. között kiküldöttekről és fogadásokról, 1968

¹⁴⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 009/1967. A fejlődő országok állampolgárainak magyarországi felsőfokú képzése, 1967. január 18.

¹⁴⁸ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975, 87. d. 00330/1/1975. A magyar-kubai GMTE Bizottság IV. ülészaka határozataiból adódó feladatok, 1975. május 17.

¹⁴⁹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. d. 003/11/71. Ösztöndíjas problémák 1971. április 26.

¹⁵⁰ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 009/1967. A fejlődő országok állampolgárainak magyarországi felsőfokú képzése, 1967. január 18.

¹⁵¹ Anderle 146.

¹⁵² MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001271/3. A Kubában dolgozó fiatal mezőgazdasági szakemberek helyzetéről, 1967. június 7.

¹⁵³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. d. 0011/57. A magyar-kubai GMTE Bizottság VI. ülészakának anyagai, 1977. február 7.

Az egyik legnagyobb volumenű szakértőkiküldés a mezőgazdaság területén jött létre, mikor Kuba 1967-ben bejelentette az igényét 100 mezőgazdasági munkásra. A magyar fél fennakadások nélkül biztosítani tudta a létszámot, sőt a kellő minőségű szakmai munkavégzés érdekében a kikerülő csoportokhoz létszámtól függően 6-8 szakami vezetőt is rendelt, így a fiatalok irányítás és fejlesztése biztosítva volt.¹⁵⁴ Ez a mezőgazdaság területén létrejövő megegyezés kedvezett a magyar törekvéseknek, de megvalósulását a posztgraduális képzéshez hasonlóan jelentősen előremozdította, hogy kubai részről kívánatos volt az ilyen irányú együttműködés. Kuba az 1960-as évek közepén szorgalmazta a mezőgazdaság gyorsabb ütemű fejlesztését.¹⁵⁵ Szintén a kubai szükséglet meglétét bizonyítja, hogy Csehszlovákiával már született együttműködés 70 mezőgazdasági szakember kiküldését illetően. A magyar fél megkeresésével egyidejűleg Kuba szintén 100 mezőgazdasági munkást kért Bulgáriától.¹⁵⁶

A humán-technológiai transzfer a magyar érdekek hatékonyabb érvényesítése érdekében hamar összefonódott a gazdaság, ezen belül is a hitelnyújtás és külkereskedelem területeivel. Ezt mutatja, hogy a felek 1966-ban még Műszaki-Tudományos Együttműködési Egyezményt írtak alá, de a kapcsolatok elmélyülésével és szélesítésével az említett megállapodást felváltotta az 1969-ben felállított Magyar-Kubai Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Bizottság, aminek határozatai és jegyzőkönyvei egyaránt tartalmazták a hitelmegállapodásokat, áruszállításokat és a humán-technológiai transzfer főbb rendelkezéseit. Innentől kezdve a TESCO, állami tulajdonban lévő vállalatként tevékenységével a segítségnyújtás mellett igyekezett érvényre juttatni Magyarország külkereskedelmi és áruszállítási célkitűzéseit.

Ezt szolgálta, hogy a szakértők munkaterületeinek kiválasztásakor az Iroda igyekezett olyan ágazatokba szakembert küldeni és olyan területekre ösztöndíjast fogadni, ami „*külkereskedelmünk áruszállításaival, érdekeivel összhangba hozható*”. Ez az elv viszont Kuba más irányú igényei miatt csak korlátozott mértékben tudott megvalósulni.¹⁵⁷ Pozitív példaként azok az esetek említhetők, amikor az Iroda a külkereskedelmi vállalatokkal együttműködve

¹⁵⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001271/2. Száz magyar mezőgazdasági szakember kubai meghívása, 1967. február 18.

¹⁵⁵ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 75.d. 002345/2. Néhány megjegyzés a kubai ösztöndíjas problémákról szóló információkhoz, 1965. november 5.

¹⁵⁶ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 001271/2. Száz magyar mezőgazdasági szakember kubai meghívása, 1967. február 18.

¹⁵⁷ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

biztosította a magyar berendezések üzembehelyezéséhez, a működéséhez szükséges szakembergárdát és a leendő kubai munkások kiképzését.

Az Egyesült Izzó által Kubában létesített lámpagyár 43 leendő alkalmazottjának magyarországi továbbképzését a TESCO látta el.¹⁵⁸ Hasonló együttműködés jött létre a Kubai Rádió fejlesztésekor, ahol a BUDAVOX szállította a szükséges berendezéseket, a stúdió építését és az akusztikus méréseket magyar szakértők végezték, ezzel párhuzamosan a rádió személyzete magyarországi továbbképzésen vett részt.¹⁵⁹ Az ilyen jellegű egymásra épülő beruházások felvevőpiacot biztosítottak azoknak a magyar exporttermékeknek, amelyek csak korlátozottan vagy egyáltalán nem voltak értékesíthetők a tőkés piacon.¹⁶⁰ Ide tartoztak például a szigetországba szállított silány minőségű mozdonyok, amiket maga a kubai köztársasági elnök, Osvaldo Dorticós is kifogásolt.¹⁶¹ Az említett területeken tehát sikerült megvalósítani az Iroda törekvését, és elősegíteni a műszaki-tudományos együttműködéssel a külkereskedelem és áruszállítás haszonszerző céljait. Az ipari beruházásokkal párhuzamosan viszont, megnövekedett a kubai igény a szakemberek iránt, aminek a TESCO nehezen tudott eleget tenni a korábban tárgyal szakértőhiány miatt.

A fenti példák esetében a segítségnyújtáshoz a magyar érdekek oldaláról való hozzáállás sikeresnek mondható, mivel Magyarország a kubai kéréseket összhangba tudta hozni saját törekvéseivel. Az esetek többségében viszont a magyar érdekek előtérbe helyezése több problémát is okozott az együttműködések megvalósításakor, ami sokszor döcögőssé tette az egyezmény elfogadásáig vezető utat. Az ilyen helyzetekben a magyar oldal mindkét fél számára hasznót hozó kompromisszumokkal igyekezett közelebb hozni az álláspontokat. Ennek a kompromisszumos megoldásnak egy eredménnyel záruló példája az 1967-es gyógyszeripari műszaki-tudományos együttműködés megkötése. Ennek értelmében Magyarország hozzájárult a kubai gyógyszeripar fejlesztéséhez szakértőkkel és dokumentációkkal, amiért cserébe gyógyszeripari alapanyagok, nyersanyagok érkeztek a szigetországból, ezzel megtérítve a magyar szolgáltatásokat.¹⁶²

¹⁵⁸ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975, 87. d. 0023/04. Magyar-kubai műszaki tudományos együttműködés alakulása, 1975. március 20.

¹⁵⁹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. d. 001157/5/1977. A magyar-kubai GMTE Bizottság VII. ülészakánának jegyzőkönyve, 1977. október 19.

¹⁶⁰ Pető 667.

¹⁶¹ Udvardi 77.

¹⁶² MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. d. 00932/6. Magyar-kubai kereskedelmi tárgyalások, 1967. június 7.

1967-ben még sikerült olyan megoldást találni a Gyógyszeripari Állandó Munkacsoportnak, ami mindkét fél számára előnyös volt. A gyógyszeripari kapcsolatok későbbi fázisaiban már a kubai szükségletek domináltak a megállapodásoknál. Kuba igényt tartott az említett gyógyszeripari egyezménynél komolyabb együttműködésre, a magyar oldal viszont nem támogatta az ilyen irányú törekvéseket „védhető érvekre” hivatkozva.¹⁶³ A dokumentum nem definiálja, hogy pontosan mik is voltak ezek az érvek, de a kapcsolatok mélyítését célzó 1974-es ülészsakra utalva, említést tesz arról, hogy a magyar-kubai kooperációban korábban elért kutatási eredményeket Kuba „nem hajlandó átadni”.¹⁶⁴ Egy másik lehetséges érvként említhető, hogy a gyógyszeripar még a tudományos együttműködés jegyében sem kívánta beavatni a külföldi felet ipari titkaiba. Példaként említhető a heparingyártás és egyéb gyógyszerkészítmények tanulmányozása céljából, előzetes igény bejelentése nélkül hazánkba érkezett kubai delegáció.¹⁶⁵ A kubai érdek érvényesülését mutatja a magyarral szemben, hogy a TESCO még ebben az esetben is igyekezett fogadókészséget biztosítani „a jó kapcsolat fenntartása érdekében.”¹⁶⁶

1975 júniusában végül a felek megállapodtak az együttműködés fejlesztésében¹⁶⁷ és a közös gyógyszeripari kutatások folytatásában.¹⁶⁸ 1977-ben a Gyógyszeripari Együttműködési Munkacsoport munkája kiterjedt többek között a szakértők gyógyszeripari berendezésekkel kapcsolatos tapasztalatainak cseréjére és azonosítási-szerkezetvizsgálati kiképzésére.¹⁶⁹ Az 1970-es évekre a távközlés mellett a gyógyszergyártásban volt az egyik legjelentősebb a magyar részvétel.¹⁷⁰

Szintén a kubai fél akarata érvényesült a már kiküldött szakértők szerződéseinek meghosszabbításakor. A három évet meghaladó kiküldetésekről szóló tárgyalások alkalmával a magyar fél negatív álláspontra helyezkedett, arra az elvi okra hivatkozva, hogy a szakértők

¹⁶³ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975 87. d. 00330/1/1975. A magyar-kubai GMTB IV. ülészsaka határozataiból adódó feladatok, 1975. május 17.

¹⁶⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975 87. d. 00330/1/1975. A magyar-kubai GMTB IV. ülészsaka határozataiból adódó feladatok, 1975. május 17.

¹⁶⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/2/1969. Magyar-kubai kulturális egyezmény 1969. október 14.

¹⁶⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 007/1/1970. Magyar-kubai kapcsolatok összefoglaló jelentés, 1970. január 29.

¹⁶⁷ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975 87. d. 00330/6. Magyar-Kubai Együttműködési Vegyesbizottság V. ülészsaka, 1975. szeptember 3.

¹⁶⁸ Magyar Sajtó, 1975. július 1. 7.

¹⁶⁹ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. d. 001157/5. A magyar-kubai GMTE Bizottság tárgyalásai, 1977. október 19.

¹⁷⁰ Anderle 146.

maximum 3 évet tölthetnek Kubában¹⁷¹. Ennek ellenére a szigetország többszöri, nyomatékos kérésére a TESCO „gesztusként” egy utolsó hosszabbítás megadását engedélyezte a már öt évet kint töltött gyógyszervegyész esetében.¹⁷² Időtartamát tekintve ezt az engedményt is felülmúlta az épülő üvegyár főmérnökének nyolcéves kiküldetése.¹⁷³

A fenti példák rávilágítanak, hogy a magyar érdekérvényesítő törekvés azokban az esetekben tudott megvalósulni, ahol a magyar célkitűzések egybeestek a kubai fél igényeivel. Ez viszont a műszaki-tudományos együttműködések keskeny szegmensére volt csak igaz. A tárgyalás legtöbb esetben azzal zárult, hogy Kuba „*pozitívan értékelte a magyar fél közelítő lépéseit*”.¹⁷⁴ Ez nem jelentett mást, mint, hogy a TESCO „*figyelembe véve a kubai reláció különleges helyzetét, partnereink fokozott politikai érzékenységét*”¹⁷⁵ törekedett arra, hogy a műszaki-tudományos téren jelentkező akadályokat megoldja, és ezáltal kiküszöbölje a nézeteltérések negatív ráhatását a politikai kapcsolatokra. A TESCO a kereskedelmi és szakértőkiküldés együttműködése során elérni kívánt érdekérvényesítésről a következőket állapítja meg 1968-ban: „*Kisebb eredményekről e téren már beszámolhatunk, ezek azonban távolról sem nevezhetők kielégítőeknek.*”¹⁷⁶

Összegzés

A kubai gazdaság fejlesztését célzó műszaki-tudományos segítségnyújtásban az 1960-as évektől kezdve a szovjet külpolitikához igazodva részt vállaltak a keleti blokk országai, így Magyarország is. A műszaki-tudományos segítségnyújtás keretében történő szakértőkiküldés és ösztöndíjasfogadás egy jelentős részét a TESCO külkereskedelmi vállalat bonyolította le. A segítségnyújtás különböző formái közül hazánk adottságait figyelembe véve a humán-technológiai transzfer volt a legkedvezőbb, ugyanakkor ez az együttműködési forma is jelentős anyagi ráfordítást követelt, és a felmerülő problémák akadályozták a kubai igények határidőre történő teljesítését.

¹⁷¹ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 0049/1967. Scheissel Richárd szerződésének hosszabbítása, 1967. június 2.

¹⁷² MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. d. 0049/1967. Scheissel Richárd szerződésének hosszabbítása, 1967. június 2.

¹⁷³ *Magyar Hírlap*, 1972. január 1. 5.

¹⁷⁴ MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. d. 001157/5. A magyar-kubai GMTE Bizottság VII. ülészakának jegyzőkönyve, 1977. október 19.

¹⁷⁵ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. d. 0017/1/1969. Magyar-kubai kereskedelmi kapcsolataink 1969. szeptember 29.

¹⁷⁶ MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. d. 0069/1968. Szakértők kiküldésével kapcsolatos problémák, 1969. február 7.

A magyar-kubai műszaki-tudományos együttműködés hátterében alapvetően a szocialista szolidaritás és segítségnyújtás, valamint a szocialista ideológia terjesztésének kényszere húzódott meg, eleget téve a szovjet iránymutatásnak. Emellett a segítségnyújtásból származó hátrányok minimalizálásának érdekében Magyarország igyekezett az ország adottságaihoz leginkább illeszkedő területeken az együttműködés kialakítására, és a költségek csökkentése érdekében előnyben részesítette a kubai ösztöndíjasok postgraduális és a szigetországban történő helyszíni képzését. A tárgyalások során a megegyezést nehezítő, ellentétes álláspontokat elsődlegesen kompromisszumos megoldással próbálta egymáshoz közelíteni a magyar vezetés.

A Moszkva által diktált segítségnyújtási kényszer árnyékában a magyar fél törekedett saját érdekeinek megfelelően alakítani az együttműködéseket. Ezen szándék megvalósulása akkor vált lehetségessé, ha a magyar célkitűzések egybeestek Kuba szükségleteivel. Minden más esetben szovjet nyomásra a szocialista szolidaritás és segítségnyújtás elve érvényesült.

Bibliográfia

Források

CIA-RDP08S01350R000200390002-2, Communist aid activities in non-communist less developed countries, National Foreign Assessment Centre, 1981. május 1.

mfh-1974-18-07- Kuba és a baráti szocialista országok együttműködése, 1974. május Budapest Filmstúdió, <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21450>

MNL-OL-M-KS 288. f. 5/640. ő. e.69, e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1974. július 2-án megtartott üléséről

TESCO iratok:

MNL OL XXIX-G-21-a, TESCO Iroda, Általános iratok, 72. doboz

MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 15. doboz

MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 17. doboz

MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 18. doboz

MNL OL XXIX-G-21-b, TESCO Iroda, TÜK iratok, 19. doboz

Külügyminisztérium:

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965, 61. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1965 74. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1966 76. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1967, 61. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1969 61. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1975, 87. doboz

MNL OL XIX-J-1-j-KÜM, TÜK iratok, Kuba 1977, 80. doboz

Felhasznált lapok

Esti Hírlap, Ifjú Kommunista, Konzervújság, Kuba, Külkereskedelem, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Magyar Sajtó, Népszava, Tükör, Újítók Lapja, Világgazdaság

Szakirodalom

Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord kiadó. 2004.

Anna Samson: A history of the Soviet-Cuban alliance (1960-1991), *Politeja*, 2008, 2. sz. 89-108.

Baranyi Tamás Péter: *Magyar külpolitika a nemzetközi enyhülés időszakában, 1965–1975. Nemzetállami és integrációs logika a szuperhatalmi hegemonia hanyatlásának korában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudomány Doktori Iskola, 2018. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40468>

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, 2019. 190-238.

Békés Csaba és Vékony Dániel: Unfulfilled Promised Lands: Missed Potentials in Relations between Hungary and the Countries of the Middle East, 1955-1975. In. Philip E. Muehlenbeck- Natalia Telepneva (szerk.): *Warsaw Pact Intervention in the Third World: Aid and Influence in the Cold War*. Bloomsbury Academic 2020. 271-297.

Blasier, Cole: *The giant's rival. The USSR and Latin America*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1987.

Bódy Zsombor: *A magyar glóbusz kitágul. Magyar szakértelem a globalizáció folyamataiban az 1960–1980-as évtizedekben*. (HistGlob Working Paper, 2.) Szeged: MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2020. 3–27.

Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945-1989*. Tankönyv és atlasz. Dialóg Campus Kiadó-Bp. Pécs, 2005. 225-286.

Jorge F. Perez-Lopez: Swimming against the Tide. Implications for Cuba of Soviet and Eastern European Reforms in Foreign Economic Relations, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 1991, 2. sz. 81-139.

Horváth Emőke: Az első Havannai Nyilatkozat keletkezésének körülményei, *Orpheus Noster*, 2020. 4. sz. 7-20.

Horváth Emőke: A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulata, 1959-1961. *Aetas*, 2018. 1. sz. 50-68.

Mayer László: A fejlődő országoknak nyújtott segítség néhány elvi kérdése, Gazdaság- és jogtudomány: a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok osztályának közleményei, 1982. 4. sz. 199-210.

Michael E. Latham: The Cold War in the Third World, 1963–1975. In. Melvyn P. Leffler - Odd Arne Westad (szerk.): *The Cambridge History of the Cold War II. Crises and Détente*. Cambridge University Press, 2010. 258-280.

Udvardi Péter: Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatása, *Múltunk*, 2015. 4. sz. 72-93.

Paul Robinson és Jay Dixon: Soviet Development Theory and Economic and Technical Assistance to Afghanistan, 1954–1991, *The Historian*, 2010. 3. sz. 599-623.

Pető Iván-Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története I., 1945-1985*. Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó, 1985.

Piero Gleijeses: Cuba and the Cold War, 1959–1980. In. Melvyn P. Leffler - Odd Arne Westad (szerk.): *The Cambridge History of the Cold War II. Crises and Détente*. Cambridge University Press 2010. 327-348.

Vanni Pettinà: *A Compact History of Latin America's Cold War*. The University of North Carolina Press, 2022.

Lezárás: 2024. július